

TUĞLUKLULAR

lidir. Bu dönemde çok sayıda mescid ve medrese yaptırılarak vakıflar tahsis edilmiştir. Bunlar arasında Mescid-i Câmî ve Medrese-i Firûz Şah dikkat çeken eserlerdir. Gıyâseddin Tuğluk Şah ile Firûz Şah Tuğluk'un türbeleri bu dönemin önemli mimari yapılarındandır. Mültân'da Şeyh Rükniâlem Türbesi, Yeni Delhi'de Nizâmeddin Evliyâ Türbesi, Cihanpenâh'ta Begüm-pûr Camii ve Delhi'de Hırkı Camii de bu eserler arasındadır. Tuğluklular döneminin sûfi, âlim ve devlet adamları arasında Burhâneddin-i Garîb, Hamid Kalender, Hân-ı Cihân Makbûl, yedi yıl kadılık yapan İbn Battûta, Şerefeddin Mânêrî Mîrhord ve Muînüddin İmrânî zikredilebilir.

TUĞLUKLULAR

I. Gıyâseddin Tuğluk Şah	(720/1320)
Gıyâseddin II. Muhammed Şah	(725/1325)
Mahmud Şah	(752/1351)
III. Firûz Şah	(752/1351)
II. Gıyâseddin Tuğluk Şah	(790/1388)
Ebû Bekir Şah	(791/1389)
Nâsîrüddin III. Muhammed Şah	(792/1390)
Alâeddin I. İskender Şah	(796/1394)
II. Mahmûd Nâsîrüddin Şah	(birinci saltanatı, 796/1394)
Nusret Şah (Firûzâbâd'dan II. Mahmûd Şah ile iktidar mücadelesi)	(797/1395)
II. Mahmûd Nâsîrüddin Şah	(ikinci saltanatı, 801/1399)
Devlet Han Lûdî	(815-817/1412-1414)

BİBLİYOGRAFYA :

İsâmî, *Fütûhu's-selâtin* (nşr. Âgâ Mehdi Hüseyin), Agra 1938, s. 364-525; Berenî, *Târîh-i Firûz Şâhî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Osnabrück 1981, s. 411-602; İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Rabat 1417/1997, III, 82-249 (Türkçe trc. için bk. İbn Battûta, *Seyahatnâme*, II, 8-200); Şemseddin-i Sirâc Afîf, *Târîh-i Firûz Şâhî* (nşr. M. Vilâyet Hüseyin), Kalkûta 1890, s. 36-503; Yahyâ b. Ahmed es-Sirhindî, *The Târikh-i Mubârakshâhî* (trc. K. K. Basu), Karachi 1977, s. 92-186; I. Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, Allahabad 1936, s. 1-305; Agha Mahdi Husain, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, London 1938, s. 16-191; a.mlf., *Tughluq Dynasty*, Calcutta 1963, tür.yer.; J. M. Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, Delhi 1967, s. 10-200; R. C. Jauhari, *Firoz Tughlaq (1351-1388 A. D.)*, Agra 1968, s. 1-196; *CHIn.*, V, 465-629; Erdoğan Mercil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1993, s. 330-335; P. Jackson, *The Delhi Sultanate: A Political and Military History*, Cambridge-New York 1999, s. 255-320; a.mlf., "Muhammad b. Tughluq", *El²* (İng.), VII, 411-412; İqtidar Husain Siddiqi, *Perso-Arab Sources of Information on the Life and Conditions in the Sultanate of Delhi*, New Delhi 1992, s. 90-101; a.mlf., "Sultan Muhammad b. Tughluq's Foreign Policy: A Reappraisal", *IC*, LXII/4 (1988), s. 1-22; Rizaül İslâm, "A Note on the Position of

the Non-Muslim Subject in the Sultanate of Delhi under the Khaljis and the Tughluqs", *JPHS*, XLV/3 (1997), s. 215-229; a.mlf., "Firûz Şâh Tughluq", *El²* (İng.), II, 924-925; Âtîf Mansûr Ramazan, "Meskûke zehebîyye tezkârîyye bi-münâsebeti te'sisi devleti Benî Tuğluk bi'l-Hind", *ed-Dâre*, XXXI/1, Riyad 2005, s. 135-153; P. Hardy, "Dihli Sultanate", *El²* (İng.), II, 269-270; Aziz Ahmad, "*Ghiyâth al-Din Tughluq I*", a.e., II, 1076-1077; Hüdâ Seyyid Hüseyinzâde, "Tuğluk Şâhyân", *DMBİ*, XV, 653-656.

S. HALUK KORTEK

TUĞRA

Türkler'de devleti temsil eden hükümdarlık alâmeti.

Oğuz hakanlarından Osmanlı padişahlarına kadar Türk hükümdarlarını temsilen kullanılan yazılı alâmet ve işaretler tuğra adıyla anılır. Orta Türkçe'de "hükümdarın mühür ve imzası" anlamında **tuğrag** şeklinde yer alan kelime Farsça'ya **nişân**, Arapça'ya **tevkî** ve **alâmet** olarak geçmiştir. Bunun karşılığında Osmanlılar'da **tevkî**, **nişân**, **tuğra** ve **alâmet** kelimeleri kullanılmıştır. Belgelerde "tevkî", **tevkî-i hümayun**, **tevkî-i refî**, **tevkî-i refî-i hümayun**, **nişân**, **nişân-ı hümayun**, **nişân-ı şerîf-i âlî-şân-ı sultânî** ve **tuğra-yi garrâ-yi sâmi-mekân-ı hâkânî**, **tuğra-yi hümayun** ve **misâl-i meymûn**, **nişân-ı hümayun** ve **tuğra-yi meymûn**, **tuğra-yi garrâ**, **nişân-ı şerîf-i âlî-şân**, **alâmet-i şerîfe** ifadeleri bulunur. Tuğra-nın hazırlanışı ise "yazmak" yerine "çekmek" fiili ile ifade edilir.

Osmanlılar'da aklâm-ı sittenin **tevkî** çeşidiyle çekilen ve önceleri basit çizgilerden meydana gelen tuğralarda padişahın ismi babasıninkıyla beraber Arapça söylenişe göre yer alırdı. Zaman içinde buna

"şah" ve "han" sıfatları, ayrıca "el-muzaffer dâimâ" duası eklenmiştir. Bu unsurları taşıyan, harflerin noktasız olarak kullanıldığı bir tuğra şu bölümlerden teşekkül eder: 1. Padişahın ve babasının isimleriyle "el-muzaffer dâimâ" duasının yer aldığı kürsü (sere); 2. Buradan sola doğru kavis çizerek giden iç içe iki beyza; 3. Beyzaların sağa ve aşağıya doğru uzantısı olan kol (hançer); 4. Sereden yukarıya doğru yükselen üç tuğ (elif) (tuğra metninde geçen eliflerin az veya çok sayıda oluşu bu üç adedini değiştirmez); 5. Tuğların tepesinden sol aşağıya kıvrılarak inen üç zülfe.

Hükümdar namına bir belgenin üst tarafına yazılan isim, elkâb ve dua cümlesinin adı olan tuğranın, İslâm ülkelerindeki Dîvân-ı İnşâ yerine Selçuklular'daki Dîvân-ı Tuğra reisliği (tuğrâlik) müessesesi vasfıyla hânedanın kurucusu Tuğrul Bey'den itibaren var olduğu, bu müessesenin Oğuzlar'da hükümdarlık alâmeti sayılan tuğradan çıktığı, Tuğrul Bey tuğrasının Selçuklu madenî paralarında rastlanan ok ve yaydan ibaret kınık damgası olduğu kabul edilmekteyse de bunların asılları zamanımıza kadar gelmemiştir. Kalın bir **tevkî** hattıyla yalnız "sultan" yazılı birkaç Selçuklu fermanına bakılırsa bunun tuğranın sadeleşmiş şekli olabileceğini, hatta kelime de geçen üç elifin ve sondaki nûn kavisinin ilk Osmanlı tuğralarının da ilham kaynağı sayılabileceğini düşünürler vardır (Witteck, XX [1950], s. 289 vd.). Selçuklular'dan muhtemelen Eyyûbiler vasıtasıyla Mısır Memlükleri'ne geçen ve Sultan el-Melikü'l-Eşref Şa'bân devrine (1363-1376) kadar kullanılan tuğranın şekil itibarıyla Osmanlı tuğrası ile hiç benzerliği bulunmaz. Bu tuğralar dörtgen biçiminde olup elkâbın dipte sıralanmasına ve mevcut dik konumlu harflere aşırı uzunluk verilmesine dikkat edilmelidir.

Osmanlılar'da ilk tuğra Orhan Gazi ile başlar (1324), Osman Gazi'nin tuğrasına rastlanmamıştır. "Orhan b. Osman" ifadesinde yer alan üç elif yukarıya, üç nûn ise sola doğru birbiri içinde uzatılarak sonraki padişah tuğralarının esasları belirlenmiştir. Orhan Gazi'nin 1348 tarihli diğer tuğrasında "nûn"lar kavise dönmeye başlamış, eliflerin sağına da zülfe işareti konulmuştur. I. Murad tuğrasında eliflerin zulfesi sola geçmiş, elif aralarına vasla işareti getirilmiştir. Daha önce kavis haline dönüşen "nûn"lar burada ikiye inerek iç ve dış beyza şeklini bulmuştur. Hammer'in, Osmanlılar'la Ragusa Cumhuriyeti arasındaki ahidnâmeyi tasdik için I. Murad'ın

imza yerine baş ve serçe parmakları ayrı, diğer üç parmağı birbirine yakın şekilde elini mürekkebe batırıp bastığı, bundan da padişah tuğralarının çıktığı yolunda verdiği bilgi artık tamamen bir tarafa bırakılmıştır. Anadolu beyliklerinde de bey adına aynı üslûpta tuğra çekildiği görülmektedir. Yıldırım Bayezid tuğralarında beyzaların sağdaki tuğraları kesip uzatılmasıyla kol ortaya çıkarak baba adına han unvanı eklenmeye başlanmış, bu uygulama, han kelimesinin I. Mahmud'dan itibaren babadan alınıp padişah adına eklenmesiyle sürdürülmüştür. Tuğralara dua cümlesinin ilâve edilmesi I. Murad'da "muzaffer dâimâ", Fâtih Sultan Mehmed'de "el-muzaffer dâimâ" şekliyle başlar; "el-" harf-i ta'rifi sonraki bazı padişahlarda görülse de II. Süleyman'dan itibaren kesinlik kazanmıştır. Şah unvanı Yavuz Sultan Selim'le kullanılmaya başlanır: "Selim Şah b. Bâyezid Han el-muzaffer dâimâ." Kanûnî Sultan Süleyman tuğralarında bu unvanı babası için de ekler: "Süleyman Şah b. Selim Şah Han el-muzaffer dâimâ." Şah unvanının III. Mehmed dışında tahta geçen padişahlar için II. Mahmud'a kadar kullanılması sürdürülmüş, ancak şahın "şâ"ı teke inmiş, iki he ise okunmadan tezyinî mahiyette yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nde padişahın tuğrası- nı çekmekle vazifeli yüksek dereceli me-

mura "nişancı, tuğraî, tevkiî, muvakkî" adı verilir. Tuğra çekmenin öğrenilmesine "meşk-i tuğrâ" denilir. Mustafa Râkım Efendi'den sonra sanat niteliği ağır basan tuğraların meşki Dîvân-ı Hümâyûn'da sürdürülürdü. Nişancılık ilga edildikten sonra tuğra çekenlere "tuğrakeş" denilmesi âdet olmuş, bu durum 1922 yılına kadar gelmiştir. İstanbul dahili için Dîvân-ı Hümâyûn'dan tuğrasız ferman sâdir olabilir, ancak taşra için mutlaka tuğra konulurdu. Osmanlı tuğralarındaki gelişmeyi ve zamanla tuğrada ortaya çıkan farklılıkları gösteren bir örnek vermek gerekirse Osmanlı Devleti'nin son tuğrakeşi İsmail Hakkı Altunbezer, Fâtih Sultan Mehmed devrindeki üslûba göre çektiği bir tuğranın XX. asır anlayışına göre çekilmesi halinde nasıl olması gerektiğini gösteren dikkate değer bir çalışma yapmıştır.

Tuğra bilhassa XV. asrın sonlarından başlayarak âdeta tezyinî bir mahiyet kazanmış, tamamını teşkil eden harflerin araları, çoğu zaman da üst tarafı -gelin duvağı gibi- bezenmiştir. XVI. asırda her sahada olduğu gibi tezhip sanatında da zirvede bulunduğu göz önüne alınırsa bunu tabii karşılamak icap eder. Hatta tuğranın is mürekkebi yerine ezilmiş varak altınla çekilip harflerin farklı renklerle tahrirlendiği görülür. Önemli kişilere gönderilecek fermanların tuğralarına ayrı bir özen gösterilmiştir. Tezhipli tuğralar önceden hazırlanıp sayısı resmen belirlenir ve bir senet karşılığında hazineye teslim edilirdi. Kullanılacağı zaman yine senetle alınan tezhipli tuğra aynı cins ve ebattaki kâğıda yazılmış olan fermanın baş tarafına yapıştırılır ve nişancı her iki kâğıda taşacak şekilde "sahhü'l-vasl" yazarak bu birleşmenin doğruluğunu beyan ederdi.

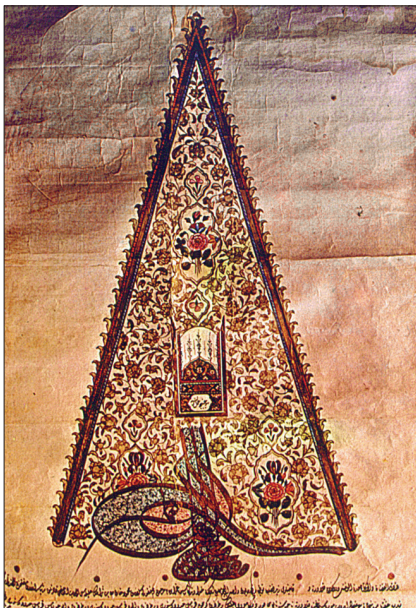
Padişah ve şehzadelerden başka vezirlerin de tuğraları padişah adına çekilen ferman yazma yetkileri vardı. Kendilerine sefere çıkmadan önce sayılı miktarda beyaz tuğralı ahkâm kâğıdı teslim edilir, buraya gereken emir yazıldıktan sonra muhataba gönderilir, İstanbul'a dönüşte bunların hesabı üst makama verilir. Sınır boylarındaki eyaletlerde valilik yapan vezirler de tuğra çekme hakkına sahipti. Ancak vezir sayısının artması üzerine Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa bu uygulamayı kaldırmıştır. Sadrazam başta olmak üzere Osmanlı eyaletlerindeki vezir, beylerbeyi, sancak beyi, mutasarrıf ve mütesellimlerle Haremeyn Vakfı nâzırı Dârüssaâde ağaları tarafından imza yerine kullanılan alâmete "pençe" adı verilir. Bun-

lar tuğra gibi üst tarafa konulmayıp emir metninin başladığı tarafın sağındaki boşluğa tek beyzalı, keşideli veya imza şeklinde yerleştirilirdi (bk. PENÇE).

XVI. yüzyılın bezenmiş tuğralı ferman ve beratlarındaki bu şaşaa tuğranın biçim ve yapısındaki estetik noksanlığı örtüp gizlemeye yaramıştır. Zamanla tezyinattaki gerileme gittikçe değişen tuğraya aksedince kusurlar daha ziyade ortaya çıkmıştır. XVIII. asırda tezhipsiz olarak yalnız mürekkeple çekilen tuğralarda veya taş a oyulan celf (iri) tuğra örneklerinde eskiden mevcut cazibe ve zarafet kalmamıştır. Bütün bunlara rağmen yine aynı yüzyılda tuğraya bir ölçü getirme gayreti söz konusudur. Bunun başlangıç tarihi ve ilk defa uygulayanı henüz bilinmemekle beraber kürsü ölçüsü esas alınarak dış beyza, iç beyza, zülfe bölümlerinin buna uydurulduğu, tuğra yüksekliğinin de kürsü boyunun iki katı kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Fakat bu çabalar tuğranın âhengini sağlamaya yetmemiştir. XIX. asrın ilk yıllarında Mustafa Râkım Efendi'nin tuğra üzerinde yaptığı değişiklikler şöylece sıralanabilir: a) Hat değişikliği. Tuğra harf yapısı itibarıyla aslında tevki' hattından doğmuştur, esasen bu kelime "imza" mânasına gelir. Kamış kalemle yazıldığı için incelelik ve kalınlık nisbetleri kalemin elde tutuluşuna göre bir tenasüp ve muvazene gösterir. Mustafa Râkım Efendi, sülûs ve celi sülûste çığır açacak mertebeye nâdir yetişen bir üstad olduğundan tuğrayı teşkil eden harfleri kendi zevkine göre teker teker ıslah ederek güzelleştirmiştir. Eski

Sultan III. Mustafa'nın tezhipli tuğrası (TSMA, Envanter nr. K 6226)

II. Abdülhamid'in Sultanahmet'teki Alman Çesmesi'nin kubbesi içindeki tuğrası

TUĞRA

tuğra örneklerinde ise kalemin verdiği güzellik neredeyse farkedilmez. **b)** İstif değişikliği. Harflerin üst üste istiflenmesiyle meydana gelen tuğra tertibinin eski biçiminde harf aralarındaki boşlukların âhenkli bir dağılma göstermesine dikkat edilmemiştir, bu yüzden okunmaları da güçleşmiştir. Hattatlığının yanı sıra figürüst bir ressam olan Mustafa Râkım Efendi muayyen şekilleri yazı ile doldurmakta dâhiyâne bir ustalığa sahiptir. Bu sebeple tuğradaki harflerin taksimatını ustaca gerçekleştirmiştir. Yine o zamana kadar hemen hemen düz olan tuğraları belli bir nokta ölçüsüyle sola doğru yatırmakla görünüşe bir letafet katmıştır. **c)** Şekil değişikliği. Mustafa Râkım Efendi kendi devrinde önceki tuğralarda tabiliğe aykırı, yayvan bir dolgunluk gösteren sere kısmını tâdil etmiş, tuğranın dış beyza, iç beyza, tuğ, zülfe, kol gibi isimler alan diğer bölümleriyle serenin riyâzî münasebetini kayıdıya bağlamıştır.

Mustafa Râkım Efendi'nin bunu hangi tarihte gerçekleştirdiğini söylemek güçtür. İstanbul'daki âbideler üstünde nâdiren rastlanılan III. Selim tuğraları hep eski anlayışa uymakla beraber bunlardan biri Mustafa Râkım'ın getirdiği yeniliğe kısmen yaklaşmıştır. Eskiden Üsküdar'ın Çiçekçi semtinde ana caddedeki bir çeşmenin üzerinde durmakta iken 1970'li yıllarda Saraçhanebaşı'ndaki Vakıflar İnşaat Eserleri Müzesi'ne kaldırılan -taşa hakkolunmuş- bu tuğranın sağ tarafı kırıktır. Getirildiği çeşmenin -imza bulunmamakla beraber Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi'ye ait olduğu bilinen- celi ta'lik kitâbesi 1217 (1802) tarihini taşıdığına göre tuğranın da aynı yıla ait olduğu muhakkaktır. Mustafa Râkım Efendi muhtemelen bu sıralarda yenilik tecrübesine henüz girmişti. Aynı üslûp daha yerleşmiş biçimde IV. Mustafa için çektiği 1223 (1808) tarihli tuğrada görülür. Nihayet II. Mahmud namına çektiği tuğralarda Mustafa Râkım kendine yaraşan sanat gücünü göstermiş, 1815 yılından itibaren tekâmülün zirvesine ulaşmıştır. Bütün bu değişmeler sırasında kürsü yapısındaki farklar, kol uzunlukları, beyza, tuğ ve zülfelerde en güzeli arama gayreti daima hissedilmektedir. Topkapı Sarayı'nın giriş kapısı üzerinde yer alan 1230 (1815) tarihli II. Mahmud tuğrası bunun en açık örneklerindendir. Tuğranın sağ üst köşesine padişahın ikinci ismini veya mahlasını sülûs hattıyla yazma âdeti de Mustafa Râkım Efendi ile başlar. II. Mahmud'un "Adlî" mahlası bu şekilde tuğralarında yer almıştır. Daha ön-

ceki devirde bu kısım bazan bir çiçek demetiyle tezyin edilmekteydi. Mustafa Râkım'ın vefatından sonra talebesinden Hâşim Efendi aynı yolda tuğrakeşliğe devam etmiştir. Tuğranın padişah namına çekildiği yerler dışında (âyet, hadis ve tarikat pîrlerinin isimleri gibi) kullanılmasında da aynı şekil değişikliğine uyulduğu görülmektedir Mustafa Râkım'la birlikte eski tarz tuğra kalkmış, bu yolu benimsemiş olanlar, hatta Mahmud Celâleddin Efendi gibi yeniden ihyaya kalkışanlar onun karşısında birer birer silinip gitmiştir. Estetik gücün bu dereceye yükselişiyle tuğranın harf aralarına ve üstüne tezhip yapılmasına da artık gerek kalmamış, icap ediyorsa bir yazı levhası gibi dört tarafından tezyin edilmiştir.

Osmanlılar'da tuğranın kâğıt ve madeni paralar üzerinde geniş kullanımı dışında taş üzerinde de kitâbelerle birlikte uygulanması XVIII. yüzyıldan başlayarak gelenek halini almıştır. Bunun daha eskiden kalma istisnâ iki örneği zamanımıza ulaşmıştır: Selânik'teki Yedikule Kalesi'nin kapısı üzerinde bulunan 834 (1431) tarihli ve II. Murad tuğralı kitâbe, İstanbul'un Çarşamba semti yakınındaki Nişancı Mehmed Paşa Camii'nin kitâbesi üzerine konulan, bânisinin -vazifesi icabı- çekmeye alışık olduğu bir III. Murad tuğrası (resmi için bk. *DİA*, XXXIII, 160) III. Ahmed'le başlayan tuğralı kitâbe âdetinin ilk örneği Büyükbend'in 1135 (1723) tarihli tamir kitâbesidir. Padişahlar arasında tek tuğrakeş olan ve on tuğradan meydana gelen bir murakka'-ı hâs bırakan III. Ahmed'in Hırka-i Saâdet Dairesi kapısının iki tarafındaki "Cihânın mâliki hâkân-ı emced şeriat sâliki Sultan Ahmed" tuğraları dikkat çeker.

Sultan V. Mehmed'in tuğrası (M. Uğur Derman koleksiyonu)

İstanbul dahilinde ilk tuğralı kitâbe Top-hâne-i Âmire üzerindeki 1156 (1743) tarihli olanıdır ve I. Mahmud'a aittir. Tuğralı kitâbe tertibine başlandıktan sonra yeniden fethedilen yerlerde bunun uygulanmasına bir örnek, Belgrad'ın 1739'da tekrar Osmanlı idaresine girişinde buraya konulan I. Mahmud tuğralı kitâbedir. Ancak Avusturya ordusu 1789'da Belgrad'ı ele geçirdiğinde ordunun kumandanı General Gidon Ernst von Laudon, bu tuğralı kitâbeyi Viyana yakınlarındaki Hadersdorf'ta bulunan mâlikânesinin bahçe ormanına taşıtmıştır. Ayrıca ta'lik harfleri kullanılarak çekilen tuğralar mevcuttur. Kazasker Mustafa İzzet Efendi tevkî yerine ta'lik harfleriyle II. Mahmud için tuğra çekmiştir. Bunun içneli kalıbı zamanımıza kadar geldiğine göre devrinde taş üstüne hakkedilmiş olsa gerektir. Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*'inde ta'lik tuğra mücidi olan Çalkandızâde Mustafa Ârif Efendi olduğunu bildirir. Çalkandızâde'nin çektiği ta'lik tuğraya henüz rastlanmamakla beraber Kazasker Mustafa İzzet Efendi gibi bir üstadın bu tarzın güzel bir örneğini verdiğinde şüphe yoktur. Ancak ta'lik tuğra esas tuğra karşısında tutunamadığından unutulup gitmiştir. Sultan Abdülmecid devrinde Topkapı Sarayı'ndaki Arz Odası kapısının iki tarafına sultan adına ta'likle tuğra hakkolunmuştur ve hâlâ yerinde durmaktadır.

Mustafa Râkım Efendi'den sonra yeni padişahların tuğralarına şekil veren tuğrâ-yı hümayun ressamı önemli tuğrakeşler şöylece sıralanabilir: Hâşim Efendi: II. Mahmud, Abdülmecid; Abdülfettah Efendi: Sultan Abdülaziz, V. Murad, II. Abdülhamid; Mehmed Şevket Vahdetî Bey: Sultan Abdülaziz, V. Murad, II. Abdülhamid, V. Mehmed Reşad; İsmail Hakkı: Mehmed Reşad, VI. Mehmed. XX. asrın başlarında önceleri Mustafa Râkım Efendi yolunda tuğra çeken hattat Sâmî Efendi'nin 1905'te resmettiği II. Abdülhamid tuğrası padişah tuğraları içinde hat sanatı bakımından en fazla estetik güce sahip olanıdır. Tuğranın yukarıda zikredilen kısımlarının ölçü birliğinden başka harflerin muayyen noktaları arasındaki mesafenin en az yirmi dokuz yerde hiç fark göstermeden aynı boyda olduğu bu tuğra üzerinde ayrıca yarım kürsü boyunda olan mesafeler on iki yerde görülmektedir. Bundan sonraki tuğralarda da aynı ölçülere uyulmuştur. Fakat son Osmanlı padişahının tuğrasında, Vahdeddin ismi eğer sağ üst köşeye alınırsa tuğranın V. Mehmed'inkinden bir

farkı kalmayacağı göz önünde tutularak kürsü içinde yerleştirilmiş, dolayısıyla bu kısım pek kalabalık olduğundan alışılmış görünüşün dışına mecburen çıkmıştır.

Padişah tuğralarının celi boyları -bilhas-sa II. Mahmud'dan itibaren- kitâbeye bağ-lı olmaksızın taşla hakkolunmuş şekilde İstanbul'da görülmeye başlar; kitâbeler-deki gibi kabartma olan yazı kısmı varak altınla kaplanıp zemin koyu renge (siyah, ördekbaşı yeşil, koyu mavi, vişneçürüğü) boyanırdı. İstanbul'da mozaikle oluşturu-lan iki tuğra vardır: Sultan Abdülmecid'in, Ayasofya Camii'ni 1849'da Mimar Fossa-ti'ye esaslı bir şekilde tamir ettirdikten sonra Iustinianos'un mozaik resmine ba-karak kendisinin de burada bir hâtırasını görmek istemesi üzerine Fossati'nin bina-daki mozaik stokundan kullanıp yaptığı celi tuğra (nr. 596) ve Sultanahmet'teki mozaikle kaplı Alman Çeşmesi'nin kubbe dahilinde celi sülüs kitâbeyle birlikte II. Abdülhamid'in tuğrası. Tuğraya ister bir saltanat arması ister figürsüz mücerret bir resim gözüyle bakılsın, matematik öl-çülerle estetiğin birleşip en yüce merte-beye çıkarılışı hususunda son devir padi-şah tuğraları incelenmeye değer bir konu teşkil etmektedir. Osmanlı madenî para-larının bir yüzünde devrin padişahının tuğ-rası, diğerinde basıldığı yeri ve tarihi gös-teren "durube fi ..." yazısı yer aldığı için halk arasındaki söylenişle paranın bir ta-rafına yazı, diğerine tura denilmesi âdeti zamanımızda hâlâ sürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hammer (Atâ Bey), I, 215-216; R. Ekrem Ko-çu, *Topkapı Sarayı*, İstanbul, ts., s. 47; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Türklerinde Tuğra*, İstanbul 1975; Suha Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İs-tanbul 1980; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Bel-gelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 71-79; Ali Aktan, *Osmanlı Paleografyası ve Siyasî Yazışmaları*, İstanbul 1995, s. 80-92; H. W. Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi: 1350-1550* (trc. Ahmet Cema), İstanbul 2008, s. 107-138; M. Uğur Derman, *Murakka'-ı Has*, İs-tanbul 2009; a.mlf., "Padişah Tuğralarındaki Şe-kil İnkılabına Dair Bazı Gerçekler", *Hat ve Tez-hip Sanatı* (ed. Ali Rıza Özcan), Ankara 2009, s. 126-135; Ali, "Tuğra-yı Hümayûn", *TOEM*, sy. 43 (1333), s. 53-58; sy. 44 (1333), s. 109-125; İs-mail Hakkı Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Fer-man ve Buyrulduklara Dair", *TTK Belleten*, V/17-18 (1941), s. 101-157; Zârif Orgun, "Tuğra; Tuğ-ralarda el-Muzaffer Dâima Duası ve Şâh Unva-nı, Şehzade Tuğraları, Mehmed II'nin Tuğra, İm-za ve Mühürleri", *Türk Tarih, Arkeologia ve Et-nografya Dergisi*, sy. 5, İstanbul 1949, s. 203-220; P. Wittek, "Notes sur la tughra ottomane", *Byzan-tion*, XVIII, Bruxelles 1948, s. 311-334; XX (1950), s. 267-293; Pakalın, I, 227; II, 700; III, 525-529; "Tuğra", *İA*, XII/2, s. 5-12; Sema Doğan, "Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi", *DİA*, XXXIII, 160.

M. UĞUR DERMAN

TUĞRÂ-yi MEŞHEDÎ

(طغرای مشهدی)

(ö. 1078/1668'den önce)

İranlı şair ve münşî.

Meşhed'de doğdu. Asıl adı Ali İbrâhim Han'dır. Meşhed'de eğitim aldı. Şiirlerinde "Tuğrâ'nın yanı sıra bazan "Şifte" ve "Vah-şet" mahlaslarını da kullanmıştır. Haya-tına dair yeterli bilgi yoktur. Bâbürlü Hü-kümdarı Cihangir'in (1605-1627) son dö-nemlerinde Hindistan'a gittiği ve Hayda-râbâd Dekken'e yerleştiği bilinmektedir. Ardından burada Şah Cihan'ın (1628-1658) sarayına girdi ve Şehzade Murad Bahş'ın yakın dostu olarak münşilik yaptı. 1057 (1647) yılında onunla birlikte Belh sefe-rine katıldı. Bu sırada Belh ve Bedaşşan fetihlerini anlattığı *Mir'âtü'l-fütûh* adlı eserini kaleme aldı. Hayatının sonlarında Keşmir bölgesi divanının sahibi Kâdîzâde Mirza Ebû'l-Kâsım'ın davetiyle Keşmir'e gitti ve burada münzevi bir hayat yaşadı. 1078'de (1668) yazılan *Mir'âtü'l-âlem* adlı eserde Tuğrâ'nın vefatından söz edil-diğine göre bu tarihten biraz önce ölmüş olmalıdır. Muhammed Kudretullah Gûpâ-mevî'nin *Netâ'icü'l-efkâr* adlı eserinde XI. (XVII.) yüzyılın sonlarında öldüğü kay-dedilir (Râşidî, II, 742, 743). Mezarı Keş-mir'de Kelîm-i Kâşânî'nin türbesi yanın-dadır.

Tuğrâ-yi Meşhedî Farsça şiir ve inşâ ala-nında tanınmış olup Muhammed Cân Kud-sî, Kelîm-i Kâşânî, Sâib-i Tebrîzî, M. Tâhir Ganî-yi Keşmirî, Muhammed Kulî Selîm-i Tahrânî gibi çağdaşı bir kısım şair ve yö-neticileri hoş olmayan bir üslûpla hicvet-miştir. Nesirde kendine özgü bir üslûp ge-liştirmiş, risâleleri XX. yüzyıla kadar Hint yarımadasında medreselerde okutulmuş-tur. Tuğrâ-yi Meşhedî'nin divanı yanında şiirleri birçok risâlesinde yer almaktadır. British Museum'da otuz bir, Karaçi Pakis-tan Millî Müzesi'nde yirmi dokuz risâlesi ve diğer bazı kütüphanelerde muhtelif ri-sâleleri mevcuttur. British Museum'da-ki (Rieu, II, 742-744) risâleleri şunlardır: *Cûş-i Bülbül* (Mi'yârü'l-idrâk), *Firdev-siyye* (Keşmir'in güzelliklerine dairdir), *Tahkikât*, *Mecma'u'l-garâ'ib*, *Mürtefi'ât* (Cihangir dönemiyle ilgilidir), *Mir'âtü'l-fütûh*, *İlhâmiyye*, *Tezkiretü'l-etkîyâ* (Çağdaşı Keşmirli on iki tanınmış şahsi-yet hakkındadır), *Tecelliyât* (Keşmir'in vasfıyla ilgilidir), *Kenzü'l-me'ânî* (Şah b. Şücâ'ın methine dairdir), *Tâcü'l-medâ'ih*

(Şehzade Murad Bahş'ın methine dairdir), *Müşâbehât-ı Rebî'î*, *Hamse-i Nakışa*, *Mir'âtü'l-uyûb*, *Molla Sâtî*, *Anbernâ-me* (İbretnâme), *Ruq'ât* (kısa edebî mek-tuplardır), *Kelimetü'l-Hak*, *Envârü'l-me-şârik*, *Hûd Kâste*, *Âşûbnâme*, *Ta'dâ-dü'n-nevâdir*, *Cülüsiyye* (Sultan Evreng-zib'in taç giymesiyle ilgilidir), *Perihâne*, *Ziyâfet-i Ma'nevî*, *Girye-i Kâlem*, *Mi-râcü'l-feşâhat*, *Çeşme-i Feyz*, *Semere-i Tıbbî*, *Vecdiyye-i Cân*, *Nümüne-i İnşâ* (Evrengzib'in methine dairdir). Diğer kü-tüphanelerde bunlardan başka *Vecdiyye*, *Tesvilât* ve *İltimâsnâme* gibi bazı risâle-leri görülmektedir. Risâlelerin on yedisi *Re-sâ'il-i Tuğrâ* adıyla Kanpûr (1871, 1903) ve Leknev'de (1885) basılmıştır. Külliyyatı için-de yer alan divanındaki şiirler 10.000 be-yit kadardır. Gazeller, kasideler ve mesne-viler yanında terciibend, terkibibend ve tahmisleri, beyit ve kıtaları mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Tâhir Nasrâbâdî, *Tezkire-i Nasrâbâdî* (nşr. Va-hîd Destgirdî), Tahrân 1361 hş., s. 339-340; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, II, 742-744; E. D. Ross – E. G. Browne, *Catalogue of Two Collections of Persian and Arabic Manuscripts*, London 1902, s. 105, 112; Ahmed Gülçin-i Meânî, *Tezkire-i Peymâne*, Meşhed 1359 hş., s. 277-289; Safâ, *Edebiyyât*, V/3, s. 1770-1774; Seyyid Hüsameddin Râşidî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Keşmir*, Lahor 1982, II, 730-769; Bürüzger, "Tuğrâ-yi Meş-hedî", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enû-şe), Tahrân 1380 hş., IV, 1645-1647; Muhammed Riyâz, "Mollâ Tuğrâ-yi Meşhedî ve Risâle-i Te-celliyât veya der İnşâ", *Hüner u Merdüm*, XIII/151, Tahrân 1354 hş., s. 7-13; Munibur Rahman, "Tuğhrâ, Mullâ", *EP* (İng.), X, 598-599.

RIZA KURTULUŞ

TUĞRAÎ

(الطغرائي)

Ebû İsmâîl Müeyyidü'd-dîn

el-Hüseyn b. Âlî

b. Muhammed b. Abdî's-Samed

el-İsfahânî el-Münşî el-Vezîr

(ö. 515/1121)

Lâmiyyetü'l-Acem

adlı eseriyle tanınan Arap şairi,
kâtip ve kimya âlimi.

453 (1061) yılında İsfahan'da doğdu. Mesleğinden dolayı, resmî yazışmalarda besmelenin üzerine yazılan ve hüküm-da-rın adıyla lakap ve sıfatlarını içeren tuğra-ya (turre) nisbetle Tuğrâî diye ün yaptı. So-yu, Basralı Ebû'l-Esved ed-Düeli'ye bağlan-maya ve Araplık kimliğine vurgu yapılmaya çalışılsa da (Rezzûk Ferec Rezzûk, XIV/4 [1985], s. 169) bunu ihtiyatla karşılamak gerekir. Çünkü Tuğrâî'nin şiirlerinde doğ-